

GPS souřadnice
N 50°12.97663', E 15°29.80810'

Více informací na
www.novybydzov.cz/vysocany/d-29175

Text: Matěj Kubina, Jan Tlučhoř
Fotografie: NPÚ, ÚOP v Josefově, Městské muzeum Nový Bydžov
Zdroje:
KUČA, Karel. Chlumecko, Novobydžovsko : historie a architektonické památky Pocidliní. 1. Hradec Králové 1995.
KUČA, Karel. Chlumecko, Novobydžovsko : historie a architektonické památky Pocidliní. 2. Hradec Králové 1995.
Město Nový Bydžov. Historie obce Vysočany. Online. Dostupné z: <https://www.novybydzov.cz/historie%2Dvysocan%2Da%2Dskoly/ds-1786/p1=44361>
Historická mapa: ČÚZK © Císařské povinné otisky map stabilního katastru Čech, upravil Marek Pacák.
Orientační mapa: Mapový podklad © Český úřad zeměměřičký a katastrální, www.cuzk.cz.
Tisk: fronte s. r. o.

V roce 2024 vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově.

Publikace vznikla v rámci výzkumné činnosti NPÚ financované z institucionální podpory Ministerstva kultury pro dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

ISBN 978-80-88226-43-7

českého polabského domu. Jsou přízemní a převážně orientované štítem do návsi. Mají protáhlý obdélný půdorys s tradičním trojprostorovým dispozičním uspořádáním komorového typu s čelní světnicí, síní (dříve s černou kuchyní) a dvojití komor (šatní a spíží), na kterou navazovaly chlévy přístupné samostatným vstupem ze zápraží.

Paralelně s domy stávaly špýchary, komory, výměňky nebo jiné hospodářské stavby. Zadní strany dvorů uzavíraly stodoly sloužící k mlácení obilí a úschově slámy a hospodářského náčiní. Střechy bývaly sedlové s krytinou typickou pro úrodné nížinné oblasti – slaměnými došky.

Čelní bedněné štíty domů byly často dekorativně skládány do bohatých kompozic dělených vyřezávanými lištami nebo římsami do horizontálních a vertikálních polí. Do současnosti se dochoval velmi hodnotný štít domu čp. 46 (skrytý za novostavbou čp. 12) s nápisem na zákloповém prkně. Štít je dělen do třech vodorovných etáží. Spodní a vrchní pole jsou bedněná svisle, prostřední pole má střední část opět bedněnou svisle, krajní pak diagonálně. Nápis a datování nebyly na Novobydžovsku příliš časté. Obdobný štít má i sousední stavba čp. 35 s odlišným vrcholovým polem skládaným do stroměčku.

Roubených domů se ve Vysočanech dochovalo hned několik. Mezi nejhodnotnější patří domy čp. 4, 13, 35, 46 nebo 56. Roubená konstrukce byla zvnějšku často olíčena vápennými nátěry nebo opatřena hliněnými či vápennými omítkami. Omítání nebo bílení roubených domů je zřejmě mladšího původu a rozšířilo se kolem poloviny 19. století v souvislosti s protipožárními předpisy a snahou připodobnit se zděným stavbám. Roubené domy čp. 13 a 35 byly na přelomu 19. a 20. století omítnuty a opatřeny štukovým tektonickým členěním, čímž se vizuálně velmi přiblížily zděným stavbám. Dům čp. 13 má ve štítovém průčelí bosované pilastry, rámování a profilovanou patrovou římsu i okenní šambrány. Z části dvorního průčelí byla později omítka odstraněna. Podobně je řešen i roubený dům čp. 35, ten si však uchoval dřevěný štít. Z dalších roubených staveb

Dům čp. 35

lze uvést čp. 15, 30 a 31. Mezi hodnotné roubené stavby patřily i nedávno odstraněné domy čp. 10 a 24. Roubené mohou být i další domy, jejich pravá konstrukce je však skryta pod silnou vrstvou omítky.

Od přelomu 19. a 20. století začínají převažovat stavby zděné. Důvodem byly stále se zpříšňující protipožární předpisy, dostatek nespalného stavebního materiálu a spolu s ním vznik nejdříve drobných, později i velkých cihlen. Krytina je již výhradně keramická z bobrovek nebo drážkových tašek falcovek. Domy přebírají a zachovávají prostorové uspořádání roubených staveb včetně štítové orientace. Hmotově jsou navyšovány o polopatra. Výzdoba průčelí je často ovlivněna empírem, romantickou novogotikou nebo neorenesancí. Charakteristickými prvky jsou bosované pilastry v nárožích, okenní šambrány, římsy a trojdielná okénka ve štítě. Typickými příklady jsou domy čp. 28 a 49.

Z hospodářských staveb se dochovala mladší vrstva mohutných zděných stodol pilířové konstrukce s dekorativními průduchy vytvořenými mezerovitým zděním, například stodoly u čp. 9, 10 nebo 25.

Jihozápadně od obce, na samotě pod strání, dosud stojí

Dům čp. 13

Dům čp. 49

patrová zděná budova dříve prosperujícího vodního mlýna. Voda sem byla přiváděna náhonem z řeky Cidliny. Náhon je již zasypaný, jeho průběh je však patrný dle vzrostlých vrb. Dle nápisové desky při vstupu do mlýnice mlýn dne

Dům čp. 9
Detail zákloповého prkna s nápisem, čp. 46

Dům čp. 56 na fotografiích z roku 1993

28. května roku 1854 vyhořel a byl znovu obnoven mlynářem Josefem Kozákem. Později byl mlýn ještě stavebně upravován. Z dalších mlynářů jsou známi Fól, Alois Štěpánek, jeho zeť Josef Raboch a jeho syn Alois Raboch. V roce 1950 byl mlýn znárodněn.

Uměleckou tvář vsi obohacují kamenosochařská díla. Na vyvýšeném ostrůvku na východní straně návsi je umístěn sloup se sochou sv. Jana Nepomuckého z roku 1719 v mírně podživotní velikosti a v tradičním ikonografickém pojetí. Na opačném konci návsi stojí socha Panny Marie z roku 1893. Na severním okraji obce po pravé straně silnice k Novému Bydžovu stojí krucifix z roku 1886, který vlastním nákladem pořídili Josef a Kateřina Bičíštovi. O několik desítek metrů dál na opačné straně silnice lze ještě spatřit křížový kámen neznámého stáří. Severněji se pak nachází podstavec z roku 1802, na němž stávala socha sv. Františka, která byla v roce 1980 poničena a dodnes nebyla nalezena.

Společný hřbitov pro Vysočany a Zachrašťany nacházející se na půli cesty mezi oběma obcemi je vybaven kaplí, centrálním křížem a dřevěnou sloupovou zvoničkou.

Dům čp. 24 na fotografiích z roku 1993

VYSOČANY
VESNICKÁ PAMÁTKOVÁ
ZÓNA

Úvod

Obec Vysočany leží na výrazné vyvýšenině asi 1 km jižním směrem od Nového Bydžova v západní části Královéhradeckého kraje. Název sídla odkazuje na vyvýšenou polohu vsi a je charakteristický pro staré sídelní území.

Jedná se o příklad raně středověké vesnice s vřetenovitou návsi s velmi volným a geometricky neorganizovaným průběhem obou front zástavby.

Dominantou a nejcennější stavbou Vysočan je roubený kostel sv. Markéty z poslední třetiny 17. století s dřevěnou vzpěradlovou zvonici, který dokládá i v barokní době přetrvávající gotickou stavební tradici.

Cenný soubor lidové architektury tvoří dochovaná zástavba sídla s přízemními roubenými nebo zděnými obytnými domy. Roubené domy pocházejí z přelomu 18. a 19. století a u několika z nich se dodnes dochovaly hodnotné a dekorativně skládané lomenice. Malebný výraz obce dotváří zachovalá lačková oplocení se zdobnými kamennými nebo zděnými sloupky vjezdových bran, stromová alej lemující centrální komunikaci, vodní nádrž na návsi a také sochařská díla.

Pro množství autenticky dochovaných staveb dokládajících regionální typ polabského lidového domu a pro zachovanou a urbanistickou strukturu sídla byl střed obce Vysočany prohlášen k 1. lednu 2005 vesnickou památkovou zónou.

Historie

Vysočany se rozkládají na východním okraji prastaré sídelní oblasti Čech. Mírně vyvýšená plošina, bezlesá krajina s úrodnou půdou a blízký tok řeky Cidlina vytvořily velmi příhodné podmínky pro osídlení. V okolí vsi se nacházejí stopy lidské činnosti již od mladší doby kamenné. Prozatím nejstarší prokázaný sídelní horizont Vysočan se datuje do pozdní doby bronzové až starší doby železné a je doložen žárovými hroby kultury slezskoplatěnické (za pozornost stojí zejména nález železného meče v jednom ze žárových hrobů). Ve Vysočanech je prokázáno i sídliště v době germánsko-římské.

Současná ves se slovanským osídlením vznikla v raném středověku. Místní název Vysočany je charakteristický pro 11. až 12. století. První písemná zmínka o sídle je datovaná k roku 1364, kdy je zmiňován Beneš z Vartenberka a na Vysočanech. Tehdy v obci také existovala fara, která během 17. století zanikla.

Na návrší u kostela stávala v 15. století a ještě počátkem 16. století tvrz. K roku 1415 je připomínán jakýsi Čeněk z Vysočan. Za husitských válek v roce 1423 Vysočany zničil Jan Žižka a tvrz pravděpodobně zanikla. Při pobělohorských konfiskacích není ve vsi žádné sídlo zmiňováno.

V roce 1516 koupil Nový Bydžov spolu s vesnicemi a podacím právem ke kostelu sv. Markéty ve Vysočanech Vilém z Pernštejna. Podací právo opravňovalo navrhnout kněze do církevního úřadu. Samotné Vysočany Vilém z Pernštejna připojil v roce 1519. Pernštejnové vlastnili novobydžovské panství do roku 1547, kdy jej Jan z Pernštejna postoupil císaři Ferdinandovi I. V roce 1569 získává Vysočany do své správy město Nový Bydžov, které se vykoupením z poddanství stalo svobodným královským věnným městem.

Na konci 16. století měl být vystavěn i nový kostel sv. Markéty, snad na místě staršího. Nejstarší kostel je dokládán již od roku 1384. V dnešním kostele sv. Markéty se nachází zvon z roku 1580, který by mohl souviset právě s výstavbou kostela v 16. století. Ke konci 16. století je doložen také dvůr při kostele.

V 70. až 80. letech 17. století dochází k nové výstavbě dřevěného kostela a koncem 17. století byla při kostele postavena dřevěná zvonice.

V roce 1701, nově pak v 60. letech 18. století, byl ve Vysočanech postaven nákladem novobydžovských měšťanů pivovar, který tu fungoval s různou mírou výnosu až do roku 1911, kdy vyhořel a zanikl. Vlastní stavba pivovaru byla patrová, zastřešená mansardovou střechou. Přízemí bylo zděné s opěrnými pilíři, patro hrázděné. Budova se nacházela na jihovýchodním okraji vsi po pravé straně komunikace směrem k Měníku.

V roce 1823 byla ve Vysočanech zřízena škola sloužící i blízkým Zacharaštanům a Zábědovu. Samostatné budovy se škola dočkala až v roce 1856. Učilo se v ní do roku 1906,

Již zaniklý pivovar na poč. 20. století

Obnovená budova bývalé školy

kdy ji nahradila nová historizující patrová stavba, postavená jako solitér mimo stávající zástavbu při cestě do Zachrašťan. V roce 1967 byla škola pro nedostatek žáků uzavřena. K Vysočanům patří i bývalý vodní mlýn, stojící samostatně jihovýchodně od vsi.

V polovině 19. století se Vysočany staly samostatnou obcí. V roce 1961 však byly začleněny pod Zachrašťany a od roku 1980 jsou osadou Nového Bydžova.

Urbanismus

Podle půdorysného uspořádání sídla se jedná o raně středověkou návěsí ves. Návěs, lineárně protažená ve směru východ – západ, je vřetenovitého tvaru s neorganizovaným průběhem front domů. Plužina je traťová. Katastr je rozdělen do několika větších dílů – tratí, ohraničených cestami a přírodními útvary. Ty jsou dále děleny na pravidelné úzké rovnoběžné pásy bez přímého vztahu k usedlosti.

Půdorysnou podobu vesnice nám nejlépe přiblíží historická vyobrazení a mapy. Na mapování z 18. století půdorys vesnice fakticky odpovídá stávajícímu stavu.

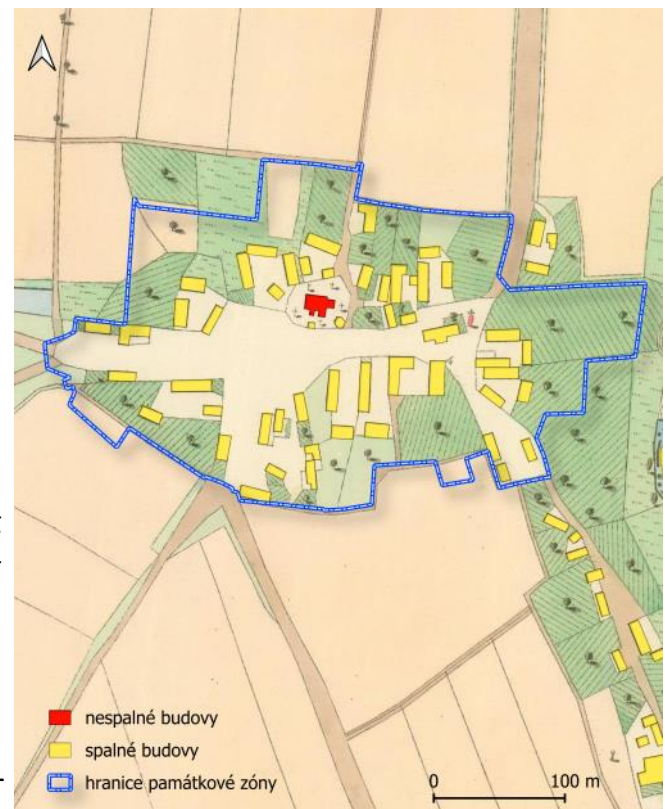
Podrobnější představu o její podobě nabízí mapa stabilního katastru z poloviny 19. století. Vesnice byla tvořena

převážně dřevěnými (požárně nebezpečnými) domy. Od konce 19. století docházelo k pomalé přeměně vesnice na zděnou. V jádru sídla se nachází větší usedlosti, jižní komunikace směřující k řece byla obestavěna menšími objekty. Posledními stavbami byly pivovar a mlýn.

Půdorysná podoba vesnice se od poloviny 19. století příliš neproměnila, což svědčí o velké míře dochování historických staveb.

Památková zóna je tvořena historickým jádrem návsi s centrálně umístěným kostelem s ohradní zdí a zvonici. Na něj navazují dvě volné kapkovité plochy návěsího prostoru; jihozápadně od kostela je plocha s vodní nádrží, jihovýchodně zelená plocha s dětským hřištěm. V tomto místě stál obdélný dům, doložený ještě v roce 1971, stejně jako mohutná budova hostince, který se nacházel naproti a byl prvním domem jižní strany návsi.

Směrem na západ od historického centra vznikly ve druhé polovině 19. století a počátkem 20. století tři významné stavby – železnice zbudovaná v roce 1870, solitérní budova školy z roku 1906 a hřbitov, který v roce 1911 nahradil zrušený hřbitov při kostele sv. Markéty. K roku 1869 bylo ve Vysočanech evidováno 246 obyvatel ve 43 objektech. Počet obyvatel kulminoval v roce 1910 na 285 lidech v 56 objek-

Map stabilního katastru (1841)

tech. Od období první republiky zaznamenáváme klesající tendenci. Dnes je zde evidováno okolo 80 obyvatel, zatímco počet objektů se výrazně nezměnil.

Architektura

Nejvýznamnější a nejhodnotnější stavbou obce je kostel sv. Markéty se samostatně stojící dřevěnou zvonici. Roubený omítaný bezvěžový kostel s trojboce uzavřeným presbytářem byl vystavěn v 70. až 80. letech 17. století v místě starší stavby, prvně doložené k roku 1384. Západní štít je svisle bedněný s podlomením. Střešní krytinu tvoří dřevěný štípaný šindel. V obdélné lodi z roubených trámů je vestavěno dřevěné trojlodí s arkádovými sloupky a trojramennou hudební kruchtou s táflovanou poprsní. Půlkruhové arkády s archivoltami jsou vyřezávané, stejně jako segmentový vítězný oblouk. Pozoruhodný je kazetový strop střední lodě. V roce 1770 byla k jižnímu průčelí přistavěna obdélná kaple, později upravená na sakristii, s dřevěným portálem s vročením, zastřešená mansardovou střechou. Hlavní oltář a dva boční oltáře sv. Josefa a Nanebevzetí Panny Marie dekorované bohatými rozvilinami jsou raně barokní z poslední čtvrtiny 17. století. Některé obrazy a různé liturgické předměty z kostela jsou uloženy v novobydžovském muzeu. Vzácný je především deskový epitař vysočanské krčmářky Salomíny Křičovské

Kostel sv. Markéty se zvonici, 2019

a Denkýze Brodského z roku 1588. Varhany na kruchtě zhotovil roku 1890 lomnický varhanář Josef Koberle.

Před jihozápadním průčelím kostela se nachází dřevěná zvonice s dřevěnou vzpěradlovou zvonovou konstrukcí a bedněným patrem. Uplatňuje se tu již plně vyvinutá soustava vzpěradlových trojúhelníkových rámců, zatímco nosné sloupy, tzv. štenýře, zcela ztratily svůj konstrukční význam pro přenášení zatížení tíhou a pohybem zvonů. Nemají už nosnou funkci a tvoří jen konstrukci obvodového pláště. Zvonice tohoto typu je jedinou v celém východočeském Polabí. Další se nacházejí například v Sudoměři u Bělé pod Bezdězem nebo Malíně u Kutné Hory.

Celý areál je mimořádně hodnotný a je dokladem dlouho přežívající gotické tradice ve venkovském stavitelství severovýchodních Čech. Tvoří dominantu obce a navazující krajiny. Typově obdobné kostely nalezneme v sousedním Měníku a nedalekých Kozojedech. Spolu s mladším dřevěným kostelem v Loučné Hoře tak tvoří nejvyšší koncentraci dřevěných kostelů v celých Čechách.

Výhradně dřevěná, roubená, byla i další starší zástavba sídla. Hospodářské usedlosti jsou formovány do dvoustranných nebo trojstranných, výjimečně čtyřstranných dvorů.

Hlavní obytné stavby lze typově zařadit do široké oblasti

